

TEKNOLOJİK BOYUNDURUK VE ALGORİTMİK DESPOTİZM

Mahir Ulutaş
Elektrik Mühendisleri Odası Yönetim Kurulu Başkanı
mahir.ulutas@emo.org.tr

Giriş: Teknolojinin Politik Ontolojisi

Modern toplumda teknoloji, genellikle insan gelişiminin kaçınılmaz ve tarafsız bir motoru, toplumsal değişimden bağımsız ve “kendi yasalarına göre işleyen” otonom bir süreç olarak sunulur. Ancak eleştirel bir perspektif, teknolojinin asla tarafsız olmadığını; aksine belirli üretim tarzlarının, sınıf ilişkilerinin ve iktidar biçimlerinin maddesel bir dökümü olduğunu savunur. Langdon Winner’ın belirttiği gibi, teknolojik sistemler sadece işleri kolaylaştıran araçlar değil, aynı zamanda toplumun “yasa koyucu” gücü gibi işlev gören, uzun vadeli kamusal düzenler kuran siyasi yapılarıdır.

Bizler ise “teknolojik bir uyurgezerlik” (technological somnambulism) içinde, insan varoluşunun koşullarını yeniden inşa eden bu araçların siyasi anlamını sorgulamadan hayatlarımıza dahil ediyoruz.(1)

Raymond Williams’ın belirttiği gibi, her yeni teknoloji zihinlere, teknolojinin toplumsal değişimi tek başına belirlediğini iddia eden bir tür teknolojik determinizm buluşturur. Bu durum Marx’ın “meta fetişizmi” analiziyle açıklanabilir: Teknoloji, insan emeğinin ve sınıfsal çatışmaların bir ürünü olmaktan çıkarılıp, “doğa yasası” gibi kaçınılmaz bir güç olarak algılanmaya başlanır. Böylece sermaye, teknoloji üzerindeki tekeli ve sömür ilişkilerini yansız bir “ilerleme” örtüsü altında gizler.

Sermayenin Maddesel Bedeni Olarak Makine ve Ölü Emeğin Tahakkümü

Marksist teoride makineler, sermayenin “ölü emeğinin” “canlı emek” üzerindeki tahakkümünün teknik ve somut bir gerçeklik kazandığı araçlardır. Adam Smith gibi klasik iktisatçılar işbölümünü

ve teknolojik gelişmeyi “insan doğasındaki takas eğilimi” gibi tarihdışı ve doğalcı kategorilerle açıklarken, Karl Marx bu süreci sınıfsal bir zemine oturtmuştur. Marx için teknoloji, görece artı-değer üretmenin ve iş sürecini denetim altına almanın temel yoludur. (2)

Cyrus McCormick’in 1880’lerde fabrikasına getirdiği yeni döküm makineleri örneği, teknolojinin verimlilikten ziyade bir disiplin aracı olarak kullanıldığını kanıtlar; bu makineler daha kalitesiz üretim yapmalarına ve daha maliyetli olmalarına rağmen, sendikalı kalifiye işçileri tasfiye etmek ve işçi sınıfının örgütlü gücünü kırmak amacıyla kurulmuşlardır.

Bu durum, Raniero Panzieri’nin “makinelerin kapitalist kullanımı” ile onların “nesnel rasyonalitesi” arasındaki ayrımı reddeden tezini doğrular; sermaye, teknolojik gelişmenin yönünü bizzat kendi iktidar ihtiyaçlarına göre belirler. Makineler zenginlik yaratmaz, aksine kendilerini üretmek için harcanan değeri ürüne katarlar; asıl değer ise sömürülen canlı emekten gelmektedir.(3)

Emek Bölümü, Teknik Despotizm ve “Gerçek Boyunduruk”

Özgür Narin, “işbölümü” yerine “emek bölümü” kavramının kullanılmasının, toplumsal emeğin nasıl dağıtıldığını anlamak açısından kritik olduğunu belirtir.(2) Emek bölümü, sadece bir üretim tekniği değil, aynı zamanda işyerinde bir “despotizm” kurma yöntemidir. İmalathanelerdeki (manifaktür) teknik emek bölümü, işçiyi makinenin “işlevsel bir parçası” haline getirerek onun zihinsel ve bedensel gelişimini köreltir. (2,3)

Hans-Dieter Bahr’ın vurguladığı gibi, makineler sadece kas gücünü ikame etmekle kalmaz, insan

vücudunu da parçalayarak onu “soyut fonksiyonlara” indirger; böylece bedensel organizma bizzat “saf değer-formu” haline gelir.(3)

Bu anlayış günümüzün teknoloji elitlerinin “yeni dini” haline gelmiş olan transhümanizm kavramında en aşırı biçimine ulaşmıştır. Sermayenin bedeni bir fonksiyon setine indirgemesi, David Le Breton’un “Bedene Veda” olarak tanımladığı modern aşırılıkla kesişir. Bu görüşe göre beden, artık kimliğin kökü değil, parçaları değiştirilebilen, kusurları giderilebilen modüler bir “hammadde” veya “müsvedde”dir.(4) Trans-hümanizm yaşlanma, hastalık ve ölüm tiranlığına karşı teknolojiyi kullanarak biyolojik sınırları aşmayı hedefler. Max More gibi figürler, karbon temelli biyolojik formlara mahkumiyeti reddederek bedensel formu tamamen seçebilmeyi talep ederken, Ray Kurzweil “Tekillik” (Singularity) kavramıyla insan zekası ile makine zekasının birleşeceği, evrimin “mükemmel makine nizamına” doğru ilerlediği bir kaderden bahseder.(5)

Bu süreç, sermayenin emeği sadece biçimsel olarak değil, üretim sürecinin teknik ve bilimsel içeriğini de bizzat belirlediği “gerçek boyunduruk” aşamasına geçişi temsil eder. Bilim ve teknoloji, sermayenin içsel bir fonksiyonu haline gelerek, emeğin sömürülmesini daha sofistike ve görünmez kılar. Friedrich Engels’in belirttiği gibi, büyük bir fabrikanın otomatik makineleri, işçileri çalıştıran küçük kapitalistlerden çok daha “despotik” bir otorite kurar.

Yapay Zekâ: Bilişsel Emeğin Makineleşmesi

Günümüzde yapay zekâ üzerine yürütülen tartışmalar, “yabancılaşma” ve “fetişizm” kavramlarının dijital alanda kendini gösteren güncel bir zirve noktasını temsil etmektedir. Jaron Lanier’in “sibernetik totalizm” olarak adlandırdığı ideoloji, insanı bir “bilgi sistemi”nin parçası olarak görerek bireyselliği ve insan iradesini yok saymaktadır. Bu dogmaya göre insanlar sibernetik bilgi örüntülerinden ibarettir ve özne deneyim önemsizdir. Sibernetik bakış açısında insan, özerk bir birey değil, devasa sistemlerin determinist bir biyolojik bileşeni, bir “mesajlar bütünü” olarak kodlanır.

Yapay zekâ sistemleri, genellikle “tarafsız ve rasyonel” olarak sunulsa da, aslında “bulut lordları” olarak tanımlanan devasa teknoloji şirketlerinin sınıfsal çıkarlarını koruyan birer “dijital döküm makinesi”dir.(6) Lanier’in ifadesiyle “sürü zihniyeti”, bireysel insan zekâsını bir “veri” yığına indirger. YZ, insanın geçmişteki yaratıcı emeklerini “parçalanmış verilere” dönüştürerek değer-

sizleştirir; gazetecilik, müzik ve sanat gibi alanlar “bedava içerik” adı altında dijital bir serfleştirme sürecine tabi tutulur.

Bu durum, Marx’ın işçinin kendi ürününün karşısına kendisine düşman bir nesne olarak dikilmesi şeklindeki yabancılaşma analizini bilişsel düzeye taşır. İnsanlar, makineleri “zeki” göstermek için kendi standartlarını düşürmekte ve kendilerini birer algoritmaya dönüştürerek “dijital köylüler” haline gelmektedirler.

Yapay Zekânın Felsefi Sınırları: Dreyfus, “Know-How” ve Bedenin Rolü

Hubert Dreyfus’un yapay zeka eleştirisi, Marksist bir teknoloji eleştirisiyle şu noktada kesişir: İnsan zekası sadece “kuralları takip eden bir veri işlemcisi” değildir. Zeka, bir vücuda sahip olmaya, bir kültürün içine doğmuş olmaya ve belirli bir “durum” içinde bulunmaya bağlıdır. YZ, dünyayı “bağlamdan kopuk atomik gerçekler” olarak kodlamaya çalışırken, aslında insan varoluşunun o zengin ve akışkan yapısını (know-how) ıskalar. Dreyfus’un belirttiği gibi, bir bilgisayarın “anlaması” için gereken bağlamsal bilgi, sadece bir veri tabanına on milyonlarca veri girişi yaparak çözülemez; çünkü gerçek dünya bilgisi sonsuz bir pragmatik arka plana dayanır. (7)

YZ savunucularının iddia ettiği “Singularity” (Tekillik) veya “bulut bilinci” gibi fanteziler, aslında insanın kendi yaratımı olan araçlara tanrısal vasıflar yüklemesidir ki bu, Marx’ın meta fetişizmi analizinin teknolojik zirvesidir. Lanier’in uyardığı gibi, asıl risk “süper zeki makinelerin” ortaya çıkması değil, makineleri zeki göstermek için insanların kendilerini birer algoritmaya dönüştürerek standartlarını düşürmeleridir.

Algoritmik Despotizm ve “Bulut Lordları”nın Yeni Ekonomisi

Yapay zeka ve otomasyon süreci, teknik işbölümünü “zihinsel emeğin makineleşmesi” aşamasına taşımıştır. Hans-Dieter Bahr’ın belirttiği gibi, makineler artık sadece kas gücünün değil, zihinsel fonksiyonların da hiyerarşik bir denetim altına alınmasını sağlar. Bu süreç, üretimin sadece biçimsel değil, teknik ve bilimsel içeriğinin de bizzat sermaye tarafından belirlendiği aşamanın dijitalleşmesidir. (3)

Bu yeni dijital ekonomide, Lanier’in “bulut lordları” dediği yapılar, kolektif insan emeğinin yarattığı değerlerin büyük kısmına el koymaktadır. “Bulut bilimi” çağında, veriyi üreten geniş kitleler “dijital serfler” haline gelirken, algoritmaların sahibi olan azınlık yeni bir despotizm türü inşa etmektedir.

Reklamcılığın bu sistemin merkezine yerleşmesi, toplumun artık gerçeklik veya güzellikten ziyade manipülasyonla ilgilendiğinin bir göstergesidir. Kâr odaklı teknolojik yenilik, insani ihtiyaçları karşılamak yerine sömürüyü artırmayı ve “teknoloji rantı” elde etmeyi amaçlar.(2)

“Tersine Uyarlanma” ve Yaşam Biçimlerinin Dönüşümü

Toplumun teknolojiyle ilişkisi genellikle bir “teknolojik uyurgezerlik” hali olarak kalmaya devam etmektedir. Langdon Winner’ın “tersine uyarlanma” (reverse adaptation) kavramı, bu noktada kritik bir önem kazanır: İnsanların amaçları araçlara hizmet edecek şekilde yeniden tanımlanmaktadır. (8) Verimlilik, hız, hassas ölçüm ve üretkenlik, daha önce bu değerlerin uygun görülmediği eğitim, sağlık ve kişisel ilişkiler gibi alanlarda bile birer amaç haline getirilmektedir. Örneğin, sosyal ağlar arkadaşlık kavramını bir “veritabanı” girdisine indirirken, insanlar kendilerini bu yazılımların beklentilerine göre şekillendirmektedir.

Teknoloji, bu süreçte sadece birer “alet” olmaktan çıkarak, içine girdiğimiz ve davranışlarımızı uyarladığımız bir “yaşam biçimi” haline gelir. Telefon kullanmak veya otomobil sahibi olmak sadece birer seçim değil, bu araçların dayattığı toplumsal ritimlere ve bağımlılık ilişkilerine boyun eğmektir. Bu durum, bireyin özerkliğini ortadan kaldırarak onu teknik bir bütünün “işlevsel bir parçası” haline getiren otoriter bir düzen kurar.

Alternatifler: Karşı-Kurumlar ve “Güdümlü Ütopalar”

Ayakları yere basan bir teknoloji eleştirisi sadece yıkımla yetinmez; aynı zamanda teknolojinin “başka türlü” tasarlanabileceği siyasi mücadele alanlarını da gösterir. Jonathan Feldman, teknolojik tasarımın bizzat bir siyasi mücadele alanı olduğunu belirtir. Eleştirel bakış açısı, sermayenin sömürüyü artırmak için teknolojik gelişmeyi bir “juggernaut” (durdurulamaz güç) gibi kullandığını savunur. Feldman’ın “temellenmiş ütopyalar” kavramı, teknolojinin insani gelişim ve “çok yönlü bireysellik” için bir araç haline getirildiği demokratik bir toplumsal inşayı önerir. Kooperatifler ve işçi denetimi gibi modeller teknolojiyi kâr maksimizasyonu yerine insani ihtiyaçlara göre yeniden yapılandırmayı hedefleyebilir. (9)

YZ ve otomasyon süreci, doğru bir toplumsal mülkiyet altında, çalışma gününü radikal biçimde kısaltma ve “zorunluluk alanından özgürlük alanına geçişi” sağlama potansiyeline sahiptir; ancak bu, teknolojinin kendiliğinden yapacağı bir şey

değil, sermayenin teknoloji üzerindeki despotik kontrolünün kırılmasıyla mümkündür.(2)

Sonuç: Epistemolojik Luddizmden Teknolojik Egemenliğe

Eleştirel teknoloji geleneğinin temel vurgusu, “teknolojik somnambulizm”den uyanmak ve teknik kararların aslında siyasi kararlar olduğunu kabul etmektir. (8) Langdon Winner’ın önerdiği “epistemolojik Luddizm”, makineleri fiziksel olarak kırmak değil, onların toplumsal bağlantılarını analiz ederek “parçalarına ayırmak” ve yarattıkları bağımlılıkları sorgulamaktır.

Yapay zekânın kaçınılmaz bir kader gibi sunulduğu günümüzde; teknolojiyi sermayenin elindeki bir “büyü” olmaktan çıkarıp, özgür üreticilerin toplumsal denetimine sunmak zorunluluktur.

Gelecek, YZ’nin insanı gereksiz kıldığı bir distopya değil, teknolojinin insani gelişim ve “çok yönlü bireysellik” için bir araç haline getirildiği demokratik bir toplumsal inşada yatmaktadır. Teknolojik sistemler, insanların birbirleriyle olan ilişkilerini güçlendiren “insani ölçekli” yapılara dönüştürülmeli ve sermayenin tahakkümü altındaki “ölü emek” özgür üreticilerin “canlı etkinliği” tarafından geri alınmalıdır. Ancak bu şekilde, teknolojinin bir sömürü aracı olduğu “zorunluluk alanından”, insanın kendi kapasitelerini özgürce gerçekleştirebileceği “özgürlük alanına” geçiş mümkün olacaktır.

- 1- Winner, Langdon (1986) .The Whale and The Reactor (The University of Chicago Press)
- 2- Özgür Narin (2009). Adam Smith ve Marx’ta Emek Bölümü ve Teknoloji (Uluslararası Ekonomi Politik Konferansı’nda sunulan metin)
- 3- Slater, Phil (1980). Outlines of a Critique of Technology (Humanities Press)
- 4- Le Breton,David (2003).Bedene Veda (Sel Yayıncılık; 2019)
- 5- O’Connell, Mark (2017).Makine Olmak (Domingo Yayınevi; 2021)
- 6- Lanier, Jaron(2010).You Are Not A Gadget (Alfred A.Knopf Press)
- 7- Dreyfus, Hubert (1992). What Computers Still Can’t Do (MIT Press)
- 8- Winner, Langdon (1977).Autonomous Technology- Techniques Out of Control(MIT Press)
- 9- Jonathan Michael Feldman (2016) Technology, Power and Social Change: Comparing Three Marx-Inspired Views, Socialism and Democracy, 30:2, 28-72